

STEEN HUIS MEURS

575|2026

Erfgoednota Stadskanaal

Deel 2: Erfgoedbeleid

juni 2026

Onstwedde met in het midden de Nicolaaskerk

Inhoudsopgave

Inleiding 4

Het erfgoedbeleid van Stadskanaal **7**

Erfgoed en ruimte **9**

Het erfgoedwerk **11**
Pijler A Aandacht voor het taakveld en de wettelijke basis 13
Pijler B Het zichtbaar en beleefbaar maken van het erfgoed van Stadskanaal 19
Pijler C Ondersteunen van erfgoedeigenaren 22
Pijler D De inzet van de gemeente voor de kerken en andere concrete waardevolle gebouwen of ensembles 24

Tot slot **31**

←← Omslag: De Semsstraat met de Semskerk en daarachter de naoorlogse woningbouw aan de Westerparallelstraat, Stadskanaal. [SteenhuisMeurs]

← Vorige pagina: Nicolaaskerk met Juffertoren, Onstwedde. [SteenhuisMeurs]

Inleiding

De gemeente Stadskanaal is in 1969 ontstaan uit de fusie van de voormalige gemeente Onstwedde en een deel van de gemeente Wildervank. Daarmee werd een oude orde omgedraaid. Onstwedde is een oud dorp op het zand, waarvan de geschiedenis meer dan 1100 jaar teruggaat. Stadskanaal ontstond pas aan het einde van de negentiende eeuw, als een kolonie van de stad Groningen. In enkele decennia tijd werden Onstwedde en de andere dorpen en buurtschappen op het zand compleet overvleugeld door de veenkoloniën langs het Stadskanaal. Bij de behandeling van het wetsontwerp voor de opheffing van de gemeente Wildervank diende het gereformeerde kamerlid M.W. Schakel (1917-1997), een voormalig burgemeester van de Alblasserwaard, een amendement in om de naam van de gemeente Onstwedde te veranderen in Stadskanaal. Het is maar een naam – maar toch had deze wijziging op veel inwoners een grote impact. Twee sterk verschillende werelden deelden voortaan een gemeente: een oude agrarische gemeenschap met een sterke identiteit en traditie, en een nieuwe wereld in het veen, bewoond door de nazaten van de pioniers die van heinde en verre gekomen waren.

Cultureel erfgoed
Tegenwoordig is de rijke en bijzondere geschiedenis van de gemeente Stadskanaal nog steeds op veel plekken zichtbaar in de dorpen en buurtschappen op het zand, aan de linten in het veen en in de landschappen die alles verbinden. Al die sporen herinneren aan het verhaal van Stadskanaal en geven de gemeente herkenbaarheid en identiteit. Het is het cultureel erfgoed van de gemeente: alles wat vorige generaties hebben nagelaten en waar we waarde aan hechten: een gebouw, dorp of een stuk stad, een schip of een meubel, een pot in de grond, een schilderij, brug, bomenlaan, plein, stadssilhouet, landschap, herinnering of traditie – zoals het Gronings ontzet.

Erfgoedbeleid
De erfgoed- en monumentenzorg bestaat al ruim 150 jaar in Nederland, waarbij de overheid en particulieren en allerlei organisaties met elkaar samenwerken. Een deel van het cultureel erfgoed is beschermd als monument, beschermd dorpsgezicht of een beschermd archeologisch terrein. Het Rijk heeft de bescherming van cultureel erfgoed in de Erfgoedwet (2016) en de Omgevingswet (2024) geregeld, waarbij de gemeenten verschillende taken te vervullen hebben. Daarnaast hebben de meeste Nederlandse gemeenten zelf erfgoedverordeningen en erfgoedbeleid opgesteld. Ook Stadskanaal heeft een erfgoedverordening, die in 2024 voor het laatst is gewijzigd.

De erfgoednota
De aanleiding voor de Erfgoednota was een vraag vanuit de Raad om een Kerkenvisie op te stellen vanwege de dreigende leegstand van kerken. Omdat er veel andere opgaven rondom het erfgoed van Stadskanaal spelen, heeft het college van B. en W. ervoor gekozen om de nota te verbreden tot een erfgoednota waarin al het cultureel erfgoed in Stadskanaal aan bod komt. Zo spelen bij veel historische panden (met of zonder beschermde status) opgaven van onderhoud, verduurzaming en herbestemming. De nota is ook een gevolg van de Omgevingsvisie Stadskanaal, die begin 2026 is vastgesteld. In de Omgevingsvisie is aangegeven dat in 2040 de cultuurhistorie in zowel de kernen als het buitengebied zichtbaar en beleefbaar moet zijn om de geschiedenis van onze streek te vertellen. Dit geldt voor het open Veenkoloniale landschap met haar lint- en waterstructuren, maar ook voor het meer gesloten landschap op de zandgronden, zoals de essen rondom Onstwedde en de natuur rond het beschermde dorpsgezicht Smeerling. Onze inwoners zijn trots op deze identiteit. De Omgevingsvisie stelt dan ook duidelijk dat we deze oude structuren, archeologische aspecten en monumenten willen behouden, beschermen en waar mogelijk in ere herstellen. De Erfgoednota bouwt hierop voort en geeft verder richting aan hoe we binnen de Omgevingsvisie en het Omgevingsplan met ons erfgoed om willen gaan.

Doelstellingen van de nota
Het erfgoedbeleid heeft verschillende doelstellingen, te beginnen met het geven van invulling aan de wettelijke taken die de gemeente vanuit de Omgevingswet en de Erfgoedwet heeft te vervullen. De nota dient om belangrijk erfgoed en de omgeving ervan te beschermen en te voorkomen dat we ongewenst historische waarden kwijtraken. Dit impliceert het inventariseren van erfgoedwaarden, het aanwijzen van beschermd erfgoed en het waken over de cultuurhistorische waarden in het traject van vergunningverlening, toezicht en handhaving (VTH). Ook het verduurzamen en toekomstbestendig maken van cultureel erfgoed hoort hierbij. Belangrijk in deze processen is het ondersteunen van eigenaren van erfgoed met kennis, advies en duidelijke procedures.

Het is uitdrukkelijk niet de bedoeling om het cultureel erfgoed als ‘museumstukken’ onder een kaasstolp te plaatsen. Erfgoedwoningen worden bewoond, verduurzaamd en aangepast aan het leven van nu. Veel kan met een monument, maar niet alles mag. Bij transformaties aan de monumenten en andere historische bebouwing is de inzet om de bijzondere waarde en de monumentale onderdelen te ontzien en duurzaam gebruik mogelijk te maken.

Een ander doel van de nota is om het erfgoed in te zetten bij gebiedsprocessen, met de ambitie om ruimtelijke ontwikkeling te verbijzonderen en meerwaarde te geven. Cultureel erfgoed kan bijdragen aan de kwaliteit van de leefomgeving en de aantrekkelijkheid van Stadskanaal voor bewoners en bezoekers. Het vergroot de betrokkenheid van burgers en versterkt de trots op en identiteit van de gemeente. Tenslotte wil de erfgoednota bijdragen aan een eenduidig beleid, zowel in relatie met andere beleidsterreinen als binnen het brede werkveld van het cultureel erfgoed. De nota is inzetbaar voor meer domeinen dan alleen erfgoed; het maakt de afweging van nieuwe ruimtelijke initiatieven sterker, versterkt de burgerkracht en verrijkt het soms nog eenzijdige beeld van de gemeente.

De reikwijdte van de Erfgoednota
Deze erfgoednota spitst zich toe op het erfgoed dat fysiek aanwezig is in de gemeente: archeologische waarden, bouwwerken, stedelijke en dorpsstructuren, groen, water en landschap. Er heeft zich in Nederland een omslag in de erfgoedzorg voltrokken, waarbij de aandacht is verbreed van de (letterlijk) uitzonderlijke monumenten naar het cultuurlandschap waarin wij leven. Erfgoed is daardoor innig verbonden geraakt met het ‘gewone’ leven. Dat betekent dat we dynamischer zijn gaan denken over het erfgoed, want veranderingen horen bij het leven. In de dorpen, langs de linten en in het landschap zijn transformaties aan de orde van de dag. De uitdaging is om die op een vanzelfsprekende manier op het bestaande aan te laten sluiten, zodat de samenhang wordt versterkt en gebieden hun specifieke kwaliteiten behouden. Vanuit deze houding kan erfgoed bijdragen aan de kwaliteit van de grote transformaties die in de gemeente zullen plaatsvinden (groei, energietransitie, economische vernieuwing, etc.).

Werkwijze: consultatie
In het voortraject zijn gesprekken gevoerd met de gemeenteraad, monumenteneigenaren, de kerken, historische verenigingen, stichtingen en musea en de beleidsambtenaren van de gemeente. Eigenaren kregen hierbij ook de gelegenheid om hun inbreng op schrift te stellen. Van de gesprekken zijn verslagen gemaakt en alle aandachtspunten die naar voren zijn gebracht werden thematisch geordend. In de uitwerking van de nota is deze input gebruikt, waarbij in de nota geregeld naar opmerkingen is verwezen. We willen iedereen bedanken voor hun inzet om de vraagstukken van vandaag en morgen met ons te delen.

Leeswijzer
De Erfgoednota bestaat uit twee aparte delen, die anders van toonzetting zijn maar in samenhang moeten worden gezien. Deel 1 is het Verhaal van Stadskanaal, dat beschrijft hoe het landschap en de dorpen van Stadskanaal zijn ontstaan en ontwikkeld tot de gemeente zoals we die nu kennen. In tien episodes wordt de geschiedenis van Stadskanaal beschreven. Het is het koepelverhaal, dat context biedt aan het erfgoedbeleid en de grote rijkdom en diversiteit van Stadskanaal introduceert.

Deel 2 is het erfgoedbeleid. Hier gaat het over wat de gemeente wil doen en in gang wil zetten om goed met het erfgoed om te kunnen gaan en het op verschillende manieren te benutten. Allereerst wordt hierbij ingegaan op de betekenis van erfgoed voor Stadskanaal, het erfgoedwerk en de vijf accenten die we de komende jaren willen zetten. Hierna volgen de vier pijlers van het beleid: wettelijke taken, het zichtbaar en beleefbaar maken van cultureel erfgoed, het ondersteunen van eigenaren en tenslotte de concrete projecten waar we de komende jaren extra aandacht aan willen besteden. Na vaststelling van de nota zal hier separaat een uitvoeringsprogramma aan worden toegevoegd.

Braamberg. [SteenhuisMeurs]

Het erfgoedbeleid van Stadskanaal

Wat is het erfgoed van Stadskanaal? Voor de een is het een lijst met 70 rijksmonumenten en 6 gemeentelijke monumenten. De ander zal wijzen op een aantal kenmerkende plekken, zoals de oude zanddorpen of de verlaten en de sluiswachterswoningen langs het kanaal. Een derde denkt wellicht aan het landschap van de essen en de brinkdorpen op het zand en het veenkoloniale landschap, dat de mens in de loop van de tijd heeft ontsloten, ontveend, ontgonnen en voor bewoning geschikt gemaakt. Het erfgoed van Stadskanaal is het natuurlijk allemaal: een verzameling monumenten, een aantal bijzondere dorpsgezichten én een dynamisch cultuurlandschap. Het erfgoed van Stadskanaal vormt de achtergrond van het dagelijks leven. Het markeert de bijzondere plekken en maakt dat buurten, dorpen, centra en het buitengebied herkenbaar en beleefbaar zijn.

Erfgoed kleurt en verrijkt de dagelijkse leefomgeving. Met een beetje verbeelding en wat oefening, kan erfgoed het verleden zichtbaar en beleefbaar maken. In Onstwedde gaan de sporen van de tijd wel duizend jaar terug. Ondergronds zijn zelfs (archeologische) sporen tot uit de prehistorie te vinden. Overal in de gemeente zijn stukjes van het verleden zichtbaar, die als een puzzel bij elkaar kunnen worden gelegd. Zo wordt het verhaal van Stadskanaal stap voor stap rijker en completer. Het vertelt wat zich hier heeft afgespeeld, eerst vooral op het zand en vanaf het eind van de achttiende eeuw allengs meer in het veengebied. Uit het verhaal van Stadskanaal wordt duidelijk waarom alles geworden is zoals het is. Door het verhaal komen ook de vele generaties weer in beeld en tot leven. Zij hebben stevig aangepoot en soms zelfs letterlijk met hun eigen handen het landschap van vandaag gemaakt.

Op zand en veen

De wisselwerking tussen de oude marke-dorpen op het zand en de nieuwe wereld van de veenkoloniën geeft Stadskanaal een uitzonderlijke kwaliteit. Op de hoogte van het Westerwolde ontstond vanaf de negende eeuw een aantal dorpen, met Onstwedde als middelpunt. Rondom deze dorpen lagen de essen, weides en heide. Het middeleeuwse marke-landschap is nog altijd goed herkenbaar. De oude wereld op het zand was vanouds omgeven door het Bourtanger Moor, een uitgestrekt veenmoeras. In de late achttiende eeuw werd het moeras door de stad Groningen ontsloten met het graven van het Stadskanaal. Het was een mega operatie. Zo begon de vervening, waarbij de turf over het kanaal naar Groningen werd afgevoerd. Vervolgens kwam de landbouw, die zich voegde in het ontginningspatroon van de veenkolonie. De landbouw bracht de landbouwindustrie naar de streek, te beginnen met aardappelmeelfabrieken. Stadskanaal overvleugelde de oude dorpen op het zand binnen enkele decennia. Er ontstond een nieuwe wereld van grootschalige landbouw en industrie. Na de Tweede Wereldoorlog zorgde de komst van Philips voor een enorme impuls. Stadskanaal groeide met fabrieken, woonwijken, een modern centrum, scholen en culturele voorzieningen. Maar er kwam ook stagnatie door fabriekssluitingen en mechanisatie in de landbouw. De streek is sindsdien diverser geworden, zowel in de economie als in de leefmilieus. Voor de toekomst, waarin de Nedersaksenlijn het gebied opnieuw op de kaart zal zetten, is de kwaliteit en diversiteit van de leef- en werkomgeving een belangrijke troef.

↓ De werelden van het zand (Onstwedde, Vlagtwedde) en het veen (Stadskanaal, Musselkanaal) naast elkaar, Bonnekaart, 1902-1929. [NA]

Erfgoed en ruimte

Door constante uitbreiding, transformatie en vernieuwing is Stadskanaal geworden tot de verzameling dorpen en landschappen die nu de gemeente vormt. Het erfgoed zorgt in dit dynamische geheel voor rust, herkenbaarheid en continuïteit. Maar ook het erfgoed van Stadskanaal verandert, het is geen museale collectie. Monumentwoningen worden gewoon bewoond, verduurzaamd en aangepast aan het leven van nu. Veel kan met een monument, maar niet alles mag. Bij transformaties aan de monumenten en andere historische bebouwing is de inzet om de bijzondere waarde en de monumentale onderdelen te ontzien. Door heel Nederland zijn aansprekende voorbeelden te zien van hoe dat kan en wat dat oplevert. Met de Erfgoednota wil Stadskanaal ertoe bijdragen dat het bijzondere erfgoed bekend, gekoesterd en duurzaam gebruikt wordt.

Het ruimtelijk beleid van de gemeente legt de basis om zorgvuldig en liefdevol met de bijzondere kwaliteiten van gebouwen, gebieden, landschappen en archeologie om te gaan. Centraal staat altijd de vraag hoe erfgoed kan bijdragen aan de kwaliteit en leefbaarheid van de gemeente Stadskanaal. Daaraan gekoppeld is er de kans om met het erfgoed ook het verhaal van Stadskanaal uit te dragen, naar bewoners en bezoekers van de gemeente.

Monumenten en erfgoedbeleid Stadskanaal

Stadskanaal heeft een lange geschiedenis als het gaat om de bescherming van erfgoed. Sinds 1970 zijn er panden op de rijksmonumentenlijst geplaatst, zoals boerderijen in en om Onstwedde. Smeerling kreeg de status van een door het Rijk beschermd dorpsgezicht. In de jaren tachtig werd een lange lijst opgesteld met waardevolle gebouwen en plekken uit de periode 1850-1940. Ook daarvan belandden er een aantal op de monumentenlijst, zoals het Julianapark. Het Streekhistorisch Centrum heeft zich destijds ingespannen om de gemeente een monumentenverordening vast te laten stellen en gemeentelijke monumenten aan te wijzen. Naar aanleiding van vragen in de gemeenteraad kwam er in 1991 dan ook echt een monumentenverordening. Daarin stond onder meer dat de gemeente wilde starten met een inventarisatie voor de gemeentelijke monumentenlijst. De verordening is sindsdien een aantal keren gewijzigd. Tot nu toe zijn zes gemeentelijke monumenten aangewezen. Ook verscheen er in 1995 een boekje over het monumentenbeleid van Stadskanaal. Met de komst van de Omgevingswet en de overgang richting het Omgevingsplan dat in 2032 gereed moet zijn, heeft Stadskanaal in 2024 een nieuwe Erfgoedverordening gemaakt. De Erfgoednota bouwt hierop voort en geeft verder richting aan hoe we binnen de Omgevingsvisie en het Omgevingsplan met ons erfgoed om willen gaan.

Rijksmonumentaal kerkje aan de Kerkstraat in Musselkanaal. [SteenhuisMeurs]

Het erfgoedwerk

Het erfgoedwerk bestaat voor het grootste deel uit de uitvoering van wettelijke taken, zoals de advisering op aanvragen om monumenten te verbouwen, de planologische advisering op terreinen met cultuurhistorische of archeologische (verwachtings) waarde, het begeleiden en toetsen van archeologisch onderzoek en het ontsluiten van erfgoed-informatie op de Archeologische en Cultuurhistorische Waardenkaart. Het overige deel betreft werkzaamheden waarvoor we als gemeente gekozen hebben: de (financiële) ondersteuning van eigenaren van gemeentelijke monumenten, voorlichting, PR-activiteiten zoals Open Monumentendag en het vergroten van de kennis van het erfgoed door inventarisaties en de mogelijkheid om objecten of bijzondere ensembles een erfgoedstatus te geven. Met de erfgoednota streven we naar verbinding, duidelijkheid en continuïteit. Tegelijk zetten we een aantal accenten, zoals:

1. Erfgoed in beeld brengen

In het kader van de Omgevingswet is de gemeente verplicht om cultureel erfgoed mee te nemen in de belangenafweging in de fysieke leefomgeving. De cultuurhistorische waarde is hierin nadrukkelijk niet per definitie de dominante factor (zoals bij beschermde monumenten), maar één van de aspecten op de weegschaal. Voor een initiatiefnemer of belanghebbende creëert dit duidelijkheid vooraf en laat het zien wat de gemeente met een bepaalde locatie voor ogen heeft. Om de onbeschermde erfgoedwaarden goed te kunnen wegen moeten we die waarden eerst kennen.

Dat betekent dat er het nodige ‘huiswerk’ voor de gemeente ligt: de inventarisatie en waardering van het erfgoed, waarbij vooral bij de cultuurhistorisch waardevolle structuren en stedenbouwkundig en landschappelijk waardevolle gebieden een inhaalslag moet worden gemaakt. Ook is de kennis over de naoorlogse periode (1945-1990) en bepaalde gebieden nog niet (systematisch) opgebouwd. Wat betreft de archeologische waarden is een actualisatie van de archeologische waarden- en verwachtingenkaart uit 2017 gewenst. Na het inventariseren volgt de duiding en de keuzes: wat is van zo groot belang, dat de gemeente via een aanwijzing tot monument of karakteristiek pand, of in de omgevingsplannen zich voor het behoud van waarden wil inzetten. Zo’n aanwijzing heeft consequenties, bijvoorbeeld dat er nadere eisen aan een omgevingsvergunning worden gesteld.

2. Erfgoed als ontwikkelkracht

Op verschillende manieren kan erfgoed bijdragen aan de kwaliteit van nieuwe ontwikkelingen, bijvoorbeeld door de geschiedenis of eigenheid van de plek zichtbaar te houden, of nieuw karakter en kwaliteit toe te voegen. Soms kan het erfgoed worden behouden en door herbestemming bijdragen aan de ontwikkeling. Soms zijn erfgoedstructuren of -elementen uitgangspunt en inspiratiebron bij de ruimtelijke inrichting van een ontwikkellocatie, zoals op het Dideldomterrein (het voormalige Philipsterrein). Ook kan er een 'herinnering' gemaakt worden aan een niet meer zichtbaar of verdwenen historisch element.

3. Erfgoed als economische factor

Uit alle macro-economische onderzoeken blijkt dat erfgoed een factor van belang is in de stedelijke economie. Zo hebben investeringen in erfgoed een multiplyer effect en is erfgoed een troef voor de vrijetijdseconomie en het toerisme. Ook draagt het bij aan een positief investerings- en vestigingsklimaat. We willen de economische potentie van het erfgoed sterker benutten, door erfgoed ondersteunend in te zetten in de promotie van Stadskanaal en de kwaliteit van de leefomgeving.

4. Erfgoed als het doorgeven van verhalen

Het dagelijkse werk wat betreft erfgoed is gericht op continuïteit in de dorpen, goed rentmeesterschap en zorgvuldige transformaties. De maatschappelijke betekenis van het erfgoed reikt echter verder. Een evenement als bijvoorbeeld Open Monumentendag laat zien hoe veel mensen zich bij het erfgoed betrokken voelen. We willen die betrokkenheid en de trots versterken door het erfgoed bij onze bewoners onder de aandacht te brengen en hen er actief bij te betrekken. Dat kan op veel manieren, via scholen, de gemeentelijke website, wandel- en fietsroutes en culturele evenementen.

5. Erfgoed als verduurzamingsopgave

De doelstellingen met betrekking tot energie en duurzaamheid en de grote verduurzamingsopgave vanuit Nij Begun brengen ook een uitdagende opdracht voor het gebouwde erfgoed met zich mee. Monumenten zijn van oorsprong niet of slecht geïsoleerd en hun

↓ De Hervormde Evangelisatiekerk Jeruël, rijksmonument, in Vledderveen. [SteenhuisMeurs]

energieverbruik is meestal hoog. Het is van belang dat de energielasten voor eigenaren en gebruikers niet onevenredig hoog worden. Wij willen hen door middel van goede voorbeelden en advies op maat helpen bij het isoleren en energiezuiniger maken van hun monument. Dit kan worden gezien als een onderdeel van de grote verduurzamingsopgave van de provincie Groningen.

In het nu volgende deel van dit document leest u op welke specifieke punten de gemeente Stadskanaal zich de komende jaren op het gebied van cultureel erfgoed wil inzetten. Een aantal van deze onderwerpen is verplicht volgens de Omgevingswet – zoals toezicht en handhaving op monumenten, het hebben van een Adviescommissie Omgevingskwaliteit of regels over de omgeving van monumenten. De andere onderwerpen vinden we als gemeente zelf van groot belang. Een apart hoofdstuk is gewijd aan de kerken en andere bijzondere ensembles. Ook onderhoud en verduurzaming vraagt bij monumenten een zorgvuldige benadering. De onderwerpen zijn deels aangedragen in gesprekken met erfgoedeigenaren, de portefeuillehouder en de ambtelijke staf, het Knoalster erfgoedveld en een kennismaking met de gemeenteraad.

De inzet van de gemeente is gerangschikt in vier pijlers.

A. Aandacht voor het taakveld en de wettelijke basis.
B. Het zichtbaar en beleefbaar maken van het erfgoed van Stadskanaal.
C. Ondersteunen van erfgoedeigenaren.
D. De inzet van de gemeente voor de kerken en andere concrete waardevolle gebouwen of ensembles.

PIJLER A Aandacht voor het taakveld en de wettelijke basis

Deze pijler gaat over het versterken van de basis van het erfgoedbeleid binnen de gemeente Stadskanaal. Het betreft de wettelijke en beleidsmatige instrumenten waarmee we onze cultuurhistorische waarden kunnen beschermen en betrekken bij toekomstige ontwikkelingen. Onderstaande onderwerpen volgen uit de Omgevingswet.

De staat en het onderhoud van rijks- en gemeentelijke monumenten

De gemeente Stadskanaal heeft op moment van schrijven 70 rijksmonumenten, 6 gemeentelijke monumenten en 63 karakteristieke panden. Smeerling is een door het Rijk aangewezen beschermd dorpsgezicht. Bij de rijksmonumenten gaat het om 32 woonhuizen of wooncomplexen, 20 boerderijen of schuren, 5 kerken, 5 sluiscomplexen, een raadhuis, een school, een watertoren, een slachthuis, een begraafplaats, twee parken en een toegangshek.

Vanuit de Omgevingswet zijn eigenaren verantwoordelijk voor het behoud van beschermde monumenten. Goed onderhoud is niet alleen van belang voor het behoud van de erfgoedwaarden, maar is voor rijksmonumenten ook onderdeel van de wettelijke zorgplicht van eigenaren. De gemeente stimuleert eigenaren om hun zorgplicht na te komen, door hen hierover te informeren en enthousiasmeren.

Wettelijke basis

De bescherming van cultureel erfgoed in Nederland is gebaseerd op de Erfgoedwet (2016) en de Omgevingswet (2024). Waar de Erfgoedwet zich richt op de bescherming van erfgoedobjecten en collecties, gaat de Omgevingswet over de inrichting van de fysieke leefomgeving, inclusief cultuurhistorische en archeologische waarden. Sinds de invoering van de Omgevingswet is erfgoedbescherming geregeld via onder andere het Besluit activiteiten leefomgeving (Bal), het Besluit bouwwerken leefomgeving (Bbl), de provinciale omgevingsverordening en het gemeentelijke omgevingsplan. Daarnaast hebben we wettelijke taken op het gebied van archeologie.

Gemeenten hebben onder de Omgevingswet een belangrijke rol gekregen. Zij zijn verplicht om erfgoedbelangen vroegtijdig mee te wegen bij ruimtelijke ontwikkelingen en hiervoor regels op te nemen in het omgevingsplan. Dit geldt niet alleen voor de bescherming van monumenten zelf, maar ook voor hun omgeving, wanneer ontwikkelingen het aanzicht of de waardering van monumenten negatief kunnen beïnvloeden. Het omgevingsplan vervangt de voormalige bestemmingsplannen en verschillende gemeentelijke verordeningen voor de fysieke leefomgeving. Ook de aanwijzing en bescherming van gemeentelijke monumenten wordt hierin opgenomen.
Daarnaast zijn gemeenten het bevoegd gezag voor vergunningverlening bij rijksmonumentenactiviteiten, bijvoorbeeld bij gecombineerde aanvragen voor bouwen en monumentenzorg. De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft hierbij een advies- en instemmingsrecht, uitgevoerd door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Ook zijn de gemeenten verantwoordelijk voor het toezicht en de handhaving bij rijksmonumenten. De taken op het gebied van de archeologie betreffen bekende en waardevolle vindplaatsen en terreinen en gebieden waar de verwachting bestaat dat er archeologische waarden aanwezig zijn. Via regels in het omgevingsplan (de opvolger van het bestemmingsplan) zijn de archeologische waarden beschermd. De Erfgoednota biedt de inhoudelijke uitgangspunten om alle erfgoedwaarden zorgvuldig mee te nemen in beleid en ruimtelijke afwegingen.

- *De gemeente zet zich in om initiatiefnemers te ondersteunen bij de maatregelen die nodig zijn om beschadiging of vernieling van het monument bij werkzaamheden te voorkomen. Dit doet zij door toezicht en handhaving en door gericht advies voorafgaand aan een bouwactiviteit. We stimuleren eigenaren om de gemeente in een zo vroeg mogelijk stadium te betrekken bij eventuele bouwplannen. Dit kan bijvoorbeeld door het indienen van een conceptverzoek.*

Gemeentelijke adviescommissie voor Omgevingskwaliteit en erfgoed
Bouwinitiatieven voor gemeentelijke- en rijksmonumenten worden behandeld en getoetst door VTH (Vergunningverlening, Toezicht en Handhaving), waarbij advies aan de Adviescommissie voor Omgevingskwaliteit wordt gevraagd.

- *De gemeente kiest ervoor de gemeentelijke adviescommissie bij een externe partij te belggen. Bij de toetsing van bouwinitiatieven van monumenten wordt zorgvuldig op de impact van de ingreep op de monumentale waarde gelet. Tegelijkertijd is er aandacht voor toekomstbestendig gebruik. Het draagt bij aan het duurzame behoud van ons erfgoed.*

De omgeving van het monument
Gemeenten dienen in het omgevingsplan regels op te nemen over de omgeving van beschermde rijks- en gemeentelijke monumenten. Dit ter voorkoming van ontsiering of beschadiging. Het gaat om ingrepen die een negatieve invloed hebben op het aanzicht of de waardering van een monument, zoals detonerende nieuwbouw, reclame of andere elementen in de openbare ruimte zoals transformatorkasten. Ook schuttingen op de erfgrens vallen onder deze regelgeving.

Borging van de omgeving van een monument kan op twee manieren. Via het opnemen van contouren rond de monumenten in het omgevingsplan, of door regels vast te stellen voor een gebied waarin meerdere beschermde monumenten staan, zoals in Onstwedde, Smeerling en de gebieden langs het kanaal.

- *De gemeente zet zich in voor passende regelgeving voor wat betreft de omgeving van de rijks- en gemeentelijke monumenten en zorgt voor borging hiervan in het omgevingsplan. In beginsel zetten we in op zowel het opnemen van contouren rond de monumenten in het omgevingsplan, als op het vaststellen van regels voor erfgoedensembles, om te ontdekken wat voor de gemeente de best bruikbare methode is*

Wettelijke taken archeologie
De bodem van de gemeente Stadskanaal is volgens de verwachtingskaart een archeologisch rijk gebied. Een groot gedeelte van de gemeente is dan ook als verwachtingsvol aangegeven. Ook archeologie is een belangrijk onderdeel van ons erfgoed, het vertelt het verhaal van onze verre geschiedenis en biedt een inkijkje in het leven van de allereerste bewoners.
Op het gebied van archeologie heeft de gemeente vanuit de Omgevingswet dan ook diverse wettelijke taken. Zo moet zij archeologische verwachtingen en bekende waarden borgen in de archeologische verwachtingskaart, in het omgevingsplan en in de vergunningverlening. Bij ingrepen in de bodem kan archeologisch onderzoek verplicht worden gesteld, wat door de gemeente vervolgens getoetst moet worden. Daarnaast ziet de gemeente er ook op toe dat er geen werkzaamheden zonder vergunning worden uitgevoerd die de archeologische bodem kunnen schaden.

- *De gemeente zet zich in voor het behouden en zorgvuldig omgaan met onze archeologische waarden als onderdeel van de ruimtelijke opgaven. We werken aan het versterken van de kennis over het archeologisch bodemarchief en het beter zichtbaar maken van deze ondergrondse geschiedenis. Hierbij trekken we samen op met een externe partij.*

Erfgoed en ruimtelijke ontwikkeling
Bij ruimtelijke ontwikkelingen is het van belang dat er integraal, dus vanuit de verschillende domeinen (erfgoed, ruimtelijke ordening, verkeer, wonen, VTH, bodem, economische zaken, landschap, stedenbouw) naar de opgave wordt gekeken. Zo wordt er geen aspect 'gemist' en kan alles in samenhang worden bezien. Dit speelt bij (alle) grootschalige ontwikkelingsopgaven, zoals rondom de komst van de Nedersaksenlijn, op Dideldom, de Kanaalzone, het centrumgebied van Stadskanaal, alsmede in de landbouw en de natuurontwikkeling. De aanpak is gebaat bij het beter en in een vroeg stadium betrekken van het erfgoeddomein. De Omgevingswet verplicht tot het inventariseren van erfgoedwaardes en het afwegen hoe deze in ruimtelijke ontwikkelingen worden meegewogen. Dat beperkt zich niet tot de monumenten. Wanneer de gemeente de erfgoedwaarden heeft geïnventariseerd en op een cultuurhistorische waardenkaart heeft vastgelegd, is vooraf duidelijk met welke waarden rekening moet worden gehouden. Nieuwbouwprojecten op archeologisch en cultuurhistorisch waardevolle plekken of in de buurt van monumenten kunnen zoveel winnen wanneer beter naar de context wordt gekeken.

- *De gemeente zet zich in om bij ruimtelijke ontwikkeling (groot en klein) al in een vroeg stadium oog te hebben voor de omgeving en specifieke geschiedenis van de plek. Zo kan het erfgoeddomein beter en eerder in de totale afweging van (bouw)projecten en gebiedsontwikkelingen worden betrokken. Het gaat hierbij om gebouwd erfgoed, archeologische waarden, alsmede om stedenbouwkundige en landschappelijke structuren en elementen. Waar mogelijk wordt de samenwerking met buurgemeenten gezocht, omdat de cultuurlandschappen van Stadskanaal niet bij de gemeentegrens ophouden.*

Inventarisatie erfgoed
Er is veel bekend over het erfgoed van Stadskanaal, maar er zijn ook forse hiaten in de bestaande kennis. Dat geldt bijvoorbeeld voor de lange periode vanaf 1945 tot 1990. Na 1940 zijn de dorpen enorm gegroeid, en ontstonden waardevolle openbare gebouwen, woningbouw of parkaanleg. In de al eerder uitgevoerde inventarisaties over de eerdere periodes zijn kennishiaten. Ook zijn de gevolgde selectiecriteria in bestaande onderzoeken en inventarisaties soms onduidelijk, of niet meer in lijn met hoe dat nu gebeurt. Zowel procedureel als inhoudelijk is er dus een reden om opnieuw te inventariseren. Ook de eventuele waarde van de agrarische bebouwing (boerderijen en erven) verdient een nacontrole. De inventarisatie heeft drie doelstellingen: 1) het systematisch uitbreiden van de kennis over het erfgoed van Stadskanaal, 2) het actualiseren van de archeologische en cultuurhistorische waardenkaart, en 3) het aanwijzen van gemeentelijk erfgoed.

- *De gemeente zet zich de komende jaren stapsgewijs in op het uitbreiden en actualiseren van de kennis over het erfgoed binnen de gemeente. Daarbij werken we toe naar een samenhangende inventarisatie van waardevolle panden, structuren en gebieden. Bestaande inventarisaties en nog openstaande verzoeken tot aanwijzing worden hierin meegenomen. Omdat ook het erfgoed en archeologie niet bij de gemeentegrenzen ophoudt, wordt ook hier de samenwerking met aangrenzende gemeenten gezocht.*

De kleine dorpen en buurtschappen

De gemeente Stadskanaal bestaat uit vijf dorpen en diverse buurtschappen. Behalve Stadskanaal en Musselkanaal, is er een lint van zanddorpen en buurtschappen, bestaande uit Alteveer, Tange, Onstwedde en Smeerling. Naar het noorden zijn nog enkele buurtschappen op het zand: Höfte, Holte, Ter Wupping, Wessinghuizen en Sterenborg. Ook tussen de zanddorpen en de kanaalzone zijn kleine dorpen en buurtschappen, deels op het veen en deels op zandkoppen: Vledderhuizen, Vledderveen, Veenhuizen, Vosseberg, Blekslage, Kopstukken, Mussel, Braamberg, Horsten, Te Oomsberg en Barlage. Soms gaat het om slechts enkele boerderijen, dan weer om een lint met woningen. In een aantal dorpen staan kerkgebouwen en af en toe is er een school of een fabriek. Het erfgoed van al deze dorpen en buurtschappen bestaat niet alleen uit monumentale of karakteristieke panden. Minstens zo belangrijk zijn de waterlopen, groenstructuren, laanbeplanting, bosjes en andere elementen in het landschap. Al die dorpen versterken de diversiteit en de historische gelaagdheid van de gemeente Stadskanaal en bieden bovendien zeer verschillende, vaak bijzondere woonmilieus. Door de buurtschappen is er een relatief groot aantal woongebieden met een sterke landschappelijke setting. Er is nog geen systematische analyse van al deze nederzettingen gemaakt, waarin de ruimtelijke en historische kenmerken in beeld worden gebracht.

↓ Höchte. [SteenhuisMeurs]

Op basis daarvan zou verkend kunnen worden of er mogelijk bepaalde dorpsgezichten of ensembles voor bescherming in aanmerking kunnen komen.

→ Volgende pagina: rijksmonumentale boerderij, Wessingerhuizen. [SteenhuisMeurs]

Cultuurhistorische waardenkaart
In de Beleidsnota voor Archeologie en Cultuurhistorie uit 2017 is een cultuurhistorische waardenkaart voor de gemeente Stadskanaal opgesteld. De kaart bevat gebouwen, structuren (zoals parken), gebouwde ensembles en ook landschapselementen waarin het eigene van de gemeente Stadskanaal bij uitstek naar voren komt. De kaart is een onderlegger bij het maken van afwegingen voor ingrepen in de buitenruimte, nieuwbouwlocaties, het aanpassen van belangrijke structuren in de openbare ruimte en biedt daarnaast trots en inzicht aan de bewoners. De kaart is echter niet meer actueel, incompleet en niet digitaal inzetbaar.

De gemeente zet zich in voor het stapsgewijs actualiseren van de cultuurhistorische waardenkaart, op grond van de inventarisatie van het erfgoed in de gemeente. Met een cultuurhistorische waardenkaart maakt de gemeente inzichtelijk welke cultuurhistorische kenmerken en waarden er zijn, welke ambities de gemeente daar mee heeft en hoe met deze waarden om moet worden gegaan als er ontwikkelingen zijn. Hierin worden ook het bestaande erfgoed en de inventarisaties naar erfgoed uit de periode 1940-1990, begraafplaatsen en bomen opgenomen. Op termijn wordt ook aandacht besteed aan het actualiseren van de archeologische verwachtingskaart.

Aanwijzing gemeentelijk erfgoed
De inventarisatie van het erfgoed en de actualisatie van de cultuurhistorische waardenkaart van Stadskanaal vormen de basis om te komen tot een gerichte aanwijzing van waardevolle objecten en gebieden. Op basis daarvan kan aan panden of gebieden een erfgoedstatus worden toegekend. De erfgoedverordening maakt het mogelijk om gemeentelijke monumenten, beeldbepalende of karakteristieke panden, ensembles of dorpsgezichten aan te wijzen. Aanwijzing van beschermd erfgoed heeft gevolgen voor de eigenaren, omdat ze verplicht worden bij te dragen aan het behoud van erfgoedwaarden. Ook zijn er gevolgen voor de gemeente zelf: de toezichtlast neemt toe, waardoor meer capaciteit en gespecialiseerde kennis nodig is.

De gemeente zet zich in om panden of gebieden een beschermde status te geven, vanwege hun bijzondere kwaliteit en om hier een zorgvuldig en transparant kader voor te hanteren. Daarvoor worden duidelijke definities, criteria en procedures opgesteld. Per pand of gebied wordt een inhoudelijke onderbouwing uitgewerkt, aangevuld met een handelingsperspectief voor bescherming en eventuele toekomstige ingrepen. In de procedure wordt ook de mogelijkheid geschapen om panden op initiatief van de eigenaar aan te wijzen.

PIJLER B Het zichtbaar en beleefbaar maken van het erfgoed van Stadskanaal

Deze pijler gaat over de zichtbaarheid van erfgoed in de gemeente Stadskanaal en de wijze waarop het erfgoed kan bijdragen aan het versterken van Stadskanaal als aantrekkelijke gemeente voor inwoners, recreatie en toerisme. Cruciaal voor het draagvlak voor erfgoed en de trots op Stadskanaal is het vergroten van de bekendheid met en waardering voor erfgoed. Dit kan bijvoorbeeld via een bijdrage aan de landelijke Open Monumentendag. Dat begint bij een goed contact van de gemeente met de culturele organisaties in het bredere erfgoedveld, maar ook met haar inwoners om het verhaal van Stadskanaal op te halen en te delen. Daarnaast is afstemming met het Toekomstperspectief Toerisme en Recreatie van belang, zodat vanuit erfgoed kan worden bijgedragen aan de profilering van Stadskanaal op het gebied van toerisme en recreatie.

Het versterken van externe contacten in het Erfgoedveld

In de voorbereiding voor deze Erfgoednota zijn gesprekken gevoerd met het bredere erfgoedveld, zoals het Museum van de Streek, historische vereniging Westerwolde, Heemschut, het Erfgoedprogramma van de provincie Groningen en een monumentenadviseur van Libau. Door deze organisaties worden verschillende projecten, activiteiten en evenementen georganiseerd, waarbij Stadskanaal naadloos kan aansluiten om zo haar zichtbaarheid als erfgoedgemeente en als interessante bestemming voor recreanten en toeristen te versterken.

- *De gemeente zet zich in om meer aan te haken bij bestaande initiatieven in het bredere erfgoedveld, waardoor het erfgoed van Stadskanaal voor inwoners, in recreatieve routes, toerisme en musea beter uit de verf komt.*

Het ondersteunen en samenbrengen van de lokale cultuurorganisaties

Het Museum van de Streek, Theater Geert Teis, Museumspoorlijn STAR, het Philipsmuseum, Museum Stelmakerij Wever, Stichting Ocrea, Kunstschool ZG, 't Dok en de Verhalen van Groningen zijn bekende lokale cultuurorganisaties en (potentiële) partners voor de gemeente om het verhaal van Stadskanaal te vertellen en beleefbaar te maken. Dat zou in samenwerking kunnen gebeuren met de hotels, B&B's, campings en camperplaatsen in de gemeente.

- *De gemeente zet zich in om een jaarlijkse bijeenkomst met de lokale erfgoed- en cultuurorganisaties te houden, samen met organisaties uit het provinciale erfgoedveld. Daarnaast stimuleert zij de samenwerking met culturele organisaties en de toeristische accommodaties om het erfgoed en het verhaal van de Stadskanaal uit te dragen.*

Vertellen en ophalen van de verhalen van Stadskanaal

Erfgoed blijft van waarde wanneer inwoners van meerdere generaties erover vertellen en het beleefbaar maken. Van basisschool tot verzorgingstehuis, overal zijn verhalen en ideeën voor erfgoed op te halen en te delen. Daarbij is het ook goed om voort te bouwen op dat wat er al is, zoals de Open Monumentendag. Ook het Museum van de Streek speelt in het ontvangen van basisscholen al een belangrijke rol.

- *De gemeente vindt het belangrijk dat 'De verhalen van Stadskanaal' behouden blijven en worden doorgegeven aan volgende generaties, bijvoorbeeld door ze in te bedden in cultuureducatieve projecten. Ook het in deze nota beschreven 'Verhaal van Stadskanaal' en de vele lokale verhalen van inwoners bieden kansen voor activiteiten binnen het onderwijs, bijeenkomsten en andere publieksactiviteiten.*

→ Volgende pagina: flats aan de Lyceumlaan met daarachter het rijksmonumentale Julianapark, Stadskanaal. [SteenhuisMeurs]

Toerisme en recreatie

In het Toekomstperspectief Toerisme en Recreatie van de gemeente Stadskanaal (2026) is volop aandacht voor de rijke cultuur- en industriële geschiedenis van de gemeente (o.a. kanaal, verveners, Philips-terrein, monumentale panden). Er wordt geconstateerd dat die erfenis belangrijk, maar onvoldoende zichtbaar is. Erfgoed- en cultuurroutes kunnen bijdragen aan de trots, identiteit en aantrekkingskracht van de gemeente. De Strategische Visie Vrijetijdseconomie Oost-Groningen 2030, die door de gemeenten in Oost-Groningen is opgesteld, noemt landschap, cultuurhistorie en iconen zelfs het fundament van het vrijetijdsaanbod. De Museumspoorlijn van de STAR is een aansprekend voorbeeld. Voor de toekomst is het nodig om het recreatieve en toeristische aanbod te voorzien van een duidelijk verhaal en een visuele identiteit, en het breed onder de aandacht te brengen via sociale media, campagnes en op de fysieke locaties. De ontwikkeling van het voormalige Phillipsterrein tot een industriële locatie is een goed voorbeeld waar met het Museum Philips Stadskanaal en een audiowandeling, de cultuurhistorische beleving wordt versterkt. De focus ligt allereerst op het versterken van de basis: het verbeteren van dagrecreatie, wandel- en fietsroutes, ontmoetingsplekken en de beleefbaarheid van het kanaal, met behoud van rust en kwaliteit voor inwoners.

- *De erfgoednota en het Toekomstperspectief Toerisme en Recreatie vullen elkaar goed aan. De gemeente zet zich in om vanuit erfgoed bij te dragen aan het versterken van het toeristisch en recreatief profiel van de gemeente en het ontwikkelen en aanvullen van producten (bestemmingen, routes) die hier vorm en inhoud aan geven. Gebieden als Onstwedde en de omringende dorpen, Dideldom, de verlaten en de geschiedenis van de veenontginning en het verhaal van de binnenlandse kolonisatie bieden hier prachtige kansen voor. Het is van belang om initiatieven te bundelen en in samenhang aan te bieden, om versnippering in de beeldvorming te voorkomen.*

PIJLER C Ondersteunen van erfgoedeigenaren

Advies en ondersteuning
In de aanloop naar deze Erfgoednota is gesproken met erfgoedeigenaren. Deze gesprekken draaiden om een aantal terugkerende onderwerpen. Eigenaren vinden het lastig om zelf op de hoogte te blijven van (subsidie) regelingen en andere financieringsmogelijkheden. Ook geven ze aan dat ze behoefte hebben aan ondersteuning bij het onderhoud en/ of de verduurzaming van het monument en het aanvragen van een Omgevingsvergunning. Daarnaast vinden eigenaren het ingewikkeld dat ze hun pand niet mogen slopen of uitvoerig verbouwen en missen daarbij inzicht in de cultuurhistorische waarden van hun pand. Er is behoefte aan begeleiding om duidelijkheid te krijgen over wat wel of niet mag met een monument. De provincie Groningen heeft een Erfgoedloket opgericht, dat bedoeld is om eigenaren met bovenstaande vragen te helpen. Omdat hier alle kennis en informatie is gebundeld en actueel wordt gehouden, adviseert de gemeente de eigenaren om zich (kosteloos) door het Erfgoedloket te laten informeren en adviseren.

De procedures om beschermd erfgoed, zoals een monument of karakteristiek erfgoed, te wijzigen, door een verbouwing, uitbreiding of verduurzaming, zijn voor veel eigenaren complex en ondoorzichtig. De gemeente vindt het belangrijk dat eigenaren begeleid kunnen worden in deze procedures, zodat ze zo snel mogelijk weten waar ze aan toe zijn, wat wel kan en wat mogelijk niet kan, en hoe het proces wordt doorlopen. De gemeente zet zich in om eigenaren desgevraagd te helpen in het proces van een bouwinitiatief. Hier zijn mogelijkheden in de vorm van het Erfgoedloket (waar mensen met vragen terecht kunnen), het in gesprek gaan met de erfgoedambtenaar en het indienen van een conceptverzoek. Het gaat hierbij zowel over het krijgen van inzicht over het proces (de door te lopen stappen, de termijnen, de mogelijke advisering door de Rijksdienst Cultureel Erfgoed, etc.) als de inhoudelijke aspecten van de aanvraag. De gemeente kan richting de bewoners bijdragen met de mogelijkheid om een conceptaanvraag omgevingsvergunning in te dienen.

- *Eigenaren kunnen bij het Erfgoedloket Groningen terecht voor ondersteuning met kennis en informatie over procedures, subsidies en andere ondersteuning. De gemeente biedt de mogelijkheid om een conceptaanvraag omgevingsvergunning in te dienen, als stap in het proces om tot een succesvolle aanvraag te komen. Daarnaast wil de gemeente benaderbaar zijn en ruimte bieden voor eigenaren die vragen, wensen of ideeën hebben. Eigenaren kunnen contact opnemen met de gemeente om op laagdrempelige wijze in gesprek te komen met de erfgoedambtenaar* of andere afdelingen.

Financiële middelen voor erfgoedpanden
De gemeente heeft op dit moment geen middelen om eigenaren van erfgoedpanden financieel te ondersteunen bij restauratie en onderhoud van monumentale onderdelen van hun bezit. Via diverse regelingen van het Rijk en de provincie zijn wel subsidies en leningen mogelijk voor onderhoud, restauratie en verduurzaming (zie: de website van het erfgoedloket).

- *De gemeente wil verkennen of en op welke wijze zij in de toekomst een bijdrage kan leveren aan de instandhouding van waardevol erfgoed. De mogelijkheden hiervoor worden nader onderzocht en uitgewerkt in het uitvoeringsprogramma.*

Erfgoedloket Groningen
In de provincie Groningen kunnen eigenaren zich wenden tot het Erfgoedloket. Dit is een centraal, kosteloos informatie- en steunpunt voor bewoners en eigenaren van monumentale en karakteristieke gebouwen in de hele provincie. Medewerkers van het Erfgoedloket kunnen helpen met het beantwoorden van vragen over bijvoorbeeld restauratie, verduurzaming, herbestemming, schadeherstel, regelgeving, procedures en financieringen. Op de website van het Erfgoedloket is een schat aan informatie te vinden in de Kennisbank. Hier zijn bijvoorbeeld overzichten van alle beschikbare subsidies en andere financieringsvormen te vinden, maar staat ook veel informatie over regels en verplichtingen en verduurzaming. Het Erfgoedloket organiseert regelmatig een Inloopbijeenkomst of Erfgoedloket-fair waar eigenaren terecht kunnen met hun vragen. De gemeente Stadskanaal werkt nauw samen met het Erfgoedloket en stimuleert eigenaren wanneer nodig contact op te nemen.

Stadskanaal met Stationsbrug. [SteenhuisMeurs]

PIJLER D De inzet van de gemeente voor de kerken en andere concrete waardevolle gebouwen of ensembles

Deze pijler richt zich op concrete en urgente erfgoedcasussen waarin Stadskanaal haar erfgoedbeleid direct in de praktijk kan brengen. Juist in deze projecten wordt zichtbaar hoe de ambities uit het beleid worden vertaald naar de dagelijkse praktijk, zowel in de omgang met beschermde monumenten als in de integratie van erfgoed binnen ruimtelijke ontwikkelingen.

De concrete uitwerking, prioritering en planning van de projecten vindt plaats in het uitvoeringsprogramma. Om een eerste beeld te geven van de kansen en opgaven die de komende jaren spelen, worden in deze pijler vijf mogelijke projecten beschreven.

Het eerste voorbeeld is het religieus erfgoed, gezien de acute problematiek wat betreft leegstand, herbestemming en restauratie van kerken. Het tweede gaat over grote gebiedsontwikkelingen en de rol die erfgoed daarin kan spelen. De herontwikkeling van Dideldom is hier een treffende illustratie voor, omdat er een grote ontwikkeling is gepland en het gebied vanuit cultuurhistorisch oogpunt zeer belangrijk is voor Stadskanaal. Het derde voorbeeld richt zich op cultureel erfgoed in bezit van de gemeente, zoals Huize Ter Marse. Door de eigendomssituatie en de locatie bij het Dideldomterrein, geeft dit rijksmonument de gemeente de kans om een voorbeeldfunctie te vervullen, ook in relatie tot het Beleidskader Maatschappelijk Vastgoed van de gemeente. Tenslotte zijn er de twee meest kenmerkende kernen van de gemeente zelf: de Kanaalzone en Onstwedde. Beiden kunnen als proeftuin voor de omgang met het Knoalster erfgoed worden gezien, in combinatie met alle opgaven van leefbaarheid, economische vitaliteit en omgevingskwaliteit.

Kerkgebouwen

In de dorpen en de linten zijn religieuze gebouwen belangrijk, als baken en als middelpunt van de gemeenschappen. Ze vertellen de verhalen van de verbondenheid van de inwoners aan de plek, maar ook van de zeer diverse herkomst van de kolonisten die in de negentiende en vroege twintigste eeuw naar het gebied kwamen. Vanuit de bijzondere geschiedenis van Stadskanaal staan er ongeveer 30 religieuze gebouwen of gebouwen met een (voormalige) religieuze functie in de gemeente, van zeer verschillende geloven. Daar horen veel naoorlogse kerken bij. Vijf kerken hebben de status van een rijksmonument. Er is nog geen inventarisatie van al het religieus erfgoed uitgevoerd, er kan dus nog niet gezegd of er in de toekomst meer gebouwen als gemeentelijk monument of karakteristiek pand beschermd zullen worden.

Uit de gesprekken met de eigenaren en beheerders van de (voormalig) religieuze panden blijken zij net als andere monumenteigenaren tegen verschillende knelpunten aan te lopen. Zo kampt een aantal parochies met een sterke terugloop in het aantal kerkgangers. Diverse kerken hebben hun oorspronkelijke functie verloren en zijn nu op een andere manier in gebruik, bijvoorbeeld als ontmoetingsruimte of weekendhuis. De kerkbesturen werken met man en macht en vooral veel liefde aan hun erfgoed. Ze bedenken creatieve en indrukwekkende oplossingen. Maar op de langere termijn zullen er onvermijdelijk kerken moeten sluiten of samenvoegen. Wat doe je dan met zo'n bijzonder gebouw? Kan het herbestemd worden, hoe staat de kerkgemeenschap hier tegenover, en aan welk type herbestemming is dan behoefte?

Rijksmonumentale kerkgebouwen

- Hervormde kerk en toren (gotisch), Kerklaan 9, Onstwedde
- Zaalkerk (1926), Kerkstraat 9, Musselkanaal
- Gereformeerde kerk (C. Linzel, 1900), Poststraat 30, Stadskanaal
- Hervormde kerk (F. Boiten, 1915), Waterschapsweg 32, Vledderveen
- Hervormde kerk met orgel en hoofdwerk (1876), Oosterkade 5, Stadskanaal

↓ Poststraatkerk, Stadskanaal. [SteenhuisMeurs]
→ Volgende pagina: Watertoren en Huize Ter Marse, Stadskanaal. [SteenhuisMeurs]

Herbestemming van kerken

In Nederland is inmiddels veel ervaring opgedaan met het herbestemmen van kerken, soms ook in samenhang met het continueren van de eredienst, soms in een beperkt deel van het complex. Er is veel mogelijk met herbestemming of dubbelgebruik, ook in Stadskanaal. Op bijvoorbeeld de website van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de website van Parcum zijn voorbeelden, advies en tips verzameld over mogelijkheden om religieus erfgoed een nieuwe functie te geven.

In de provincie Groningen is naast het Erfgoedloket voor inhoudelijk advies ook Stichting Roemte actief, waar eigenaren worden bijgestaan in de ontwikkeling, financiering en realisatie van hun project. Niet actief in Stadskanaal, maar wel in het beheer van kerken is de Stichting Oude Groninger Kerken. Landelijk zijn er ook verschillende organisaties die zich over historische kerken ontfermen, zoals de Stichting BOEI (restaureren en herbestemmen), die meerdere kerken onder haar hoede heeft, o.a. in Schiedam.

- *De gemeente zal in de gewenste herijking van de inventarisatie van ons erfgoed ook de kerkgebouwen nader bekijken. Ook gaat de gemeente graag met eigenaren in gesprek over een eventuele aanwijzing. Alhoewel de gemeente Stadskanaal zelf geen eigenaar is van kerkgebouwen, voelt ze zich wel zeer betrokken bij de bescherming, het behoud en het gebruik van deze vaak imposante gebouwen. Uit de gevoerde gesprekken blijkt dat ook de eigenaren en beheerders van deze gebouwen behoefte hebben aan ondersteuning, advies en vooral verbinding. De gemeente verwijst hen voor informatie naar het Erfgoedloket en zet zich in om eventuele transformaties te faciliteren. De gemeente is actief in verschillende landelijke en provinciale netwerken waarin veel aandacht is voor de toekomst van het religieus erfgoed en brengt daar ook de situatie in onze gemeente wanneer mogelijk onder de aandacht.*

Dideldom, erfgoed van Philips

Begin 2026 stelde de gemeenteraad van Stadskanaal het Bidbook Dideldom vast voor een grote gebiedsontwikkeling op het voormalig Philips terrein. Het doel is een landschap te ontwikkelen waarin natuur, erfgoed en innovatie elkaar versterken. Philips heeft veel betekend voor het aanzien en de identiteit van Stadskanaal. De resterende karakteristieke fabrieksgebouwen behouden hun prominente plek. In het ontwerp worden de gebouwen en de rechte lijnen van de kanalen en de Semslinie verwerkt. In dit plan wordt erfgoed duurzaam ingezet en vormt een inspiratiebron voor nieuwe functies en ontwikkelingen. Het uitgangspunt is daarbij ‘herstel met goud’, we bouwen de toekomst op het fundament van het verleden. Voor een uitgebreide omschrijving van de gebiedsontwikkeling en gestelde doelen en ambities, kan het Bidbook Dideldom worden geraadpleegd.

- *De gemeente wil erfgoed benutten als drager van ruimtelijke kwaliteit en identiteit. Dideldom laat zien hoe cultuurhistorische waarden kunnen bijdragen aan een toekomstbestendige gebiedsontwikkeling waarin verleden, heden en toekomst met elkaar worden verbonden.*

Ensemble Huize Ter Marse (huis, koetshuis, erf) en watertoren

Precies bij de eerste afdraai van het Stadskanaal, ter hoogte van Dideldom, staat Huize Ter Marse. De gemeente is eigenaar van dit rijksmonument en staat voor een restauratie- en herbestemmingsopgave.

Huize Ter Marse is één van de beeldbepalende en cultuurhistorisch waardevolle panden van Stadskanaal. De villa werd in 1884 gebouwd voor de vervenersfamilie Maarsingh en weerspiegelt de geschiedenis van de veenontginning en de ontwikkeling van de Kanaalstreek. Ook in de Tweede Wereldoorlog speelde de familie en de villa een bijzondere rol, Jacob en Catharina werden in de jaren ’30 lid van de NSB. In 1940 werd Jacob door Anton Mussert benoemd tot gemachtigde voor de Noordelijke provincies. In 1949 werd de villa in twee woningen gesplitst. Na het overlijden van Catharina Maarsingh-Westerhuis in 1970 liet zij Huize Ter Marse, inclusief bijgebouwen en omliggende gronden, na aan de gemeente Stadskanaal. In haar testament bepaalde zij dat het complex een maatschappelijke bestemming moest krijgen. Vanaf 1975 was het Streekhistorisch Centrum in Huize Ter Marse gevestigd. Na een verbouwing in 1996 kon het volledige pand als museum worden gebruikt. Sinds 2000 hebben zowel Huize Ter Marse, de dienstwoning als de omliggende monumentale bomen de status van rijksmonument. De gerestaureerde dienstwoning kreeg in 2013 eveneens een publieks- en archieffunctie.

Eind 2025 verhuisde het Streekhistorisch Centrum onder de naam Museum van de Streek naar het nieuwe gebouw van de bibliotheek. Huize Ter Marse vraagt nu om een restauratie en nieuwe bestemming. In het Bidbook Dideldom wordt het pand genoemd als een belangrijke plek voor de identiteit en toekomst van Stadskanaal. Daarbij wordt benadrukt dat juist bestaande erfgoedlocaties kansen bieden voor nieuwe ontwikkelingen, nieuwe functies en maatschappelijke betekenis.

- *De gemeente onderkent het belang van Huize Ter Marse als cultuurhistorisch icoon en blijft aandacht houden voor de toekomst van het complex. Daarbij wordt onderzocht welke mogelijkheden er zijn om het complex in haar oude glorie te herstellen, en welke vormen van toekomstig gebruik daarbij passend en haalbaar kunnen zijn. Als onderdeel van de planvorming wordt ook gekeken naar het ensemble met de nabij gelegen watertoren.*

Dideldom, het voormalige Philipsterrein, Stadskanaal. [SteenhuisMeurs]

Kanaalzone Stadskanaal-Musselkanaal
Zonder kanaal geen Stadskanaal en geen Musselkanaal. Het is de levensader en de naamgever van de gemeente. Het kanaal bepaalt de ruimtelijke structuur van beide kernen. Voor het lint en de directe omgeving is het beeld- en identiteitsbepalend. Van oudsher vormt de kanaalzone het ruimtelijke, historische en maatschappelijke hart van Stadskanaal. Het kanaal was bepalend voor de structuur van het omringende gebied: bebouwing, wegen en openbare ruimte waren direct verbonden met het water en vormden samen het karakteristieke bebouwingslint dat mede bepalend is voor de identiteit van de gemeente.

In de loop van de tijd is die vanzelfsprekende relatie tussen kanaal, lint en omgeving op verschillende plekken verzwakt. De verkeersfunctie en het parkeren zijn overheersend geworden. Tegelijkertijd blijft het kanaal voor veel inwoners een herkenbare drager van de geschiedenis en identiteit van Stadskanaal. Juist daarom biedt de kanaalzone grote kansen als verbindende structuur voor ruimtelijke, landschappelijke en cultuurhistorische ontwikkelingen. Daarbij gaat het om het verbeteren van de groene kwaliteit en de historische bebouwing, maar ook om het herstel van de kanaalzone als ontmoetings- en verblijfsplek, om te wandelen, te recreëren of op een terras te zitten.

De Toekomstvisie voor de kanaalzone van Stadskanaal naar Musselkanaal laat zien dat de kracht van het gebied ligt in het voortbouwen op bestaande kwaliteiten en structuren. Door erfgoed, groen, mobiliteit en ruimtelijke kwaliteit in samenhang te benaderen, kan het kanaal opnieuw een belangrijke schakel vormen tussen verleden, heden en toekomst. In de Toekomstvisie zijn diverse kansen en aanbevelingen gedaan. Ook met het oog op ons erfgoed is de Kanaalzone een belangrijk gebied en zal daarom zeker meegenomen worden in de inventarisaties.

- *De gemeente beschouwt de kanaalzone als een cultuurhistorische drager van de identiteit van Stadskanaal. Het doel is om de historische, ruimtelijke en landschappelijke kwaliteiten van het gebied te behouden, te versterken en waar mogelijk opnieuw zichtbaar te maken, zodat de kanaalzone ook in de toekomst een verbindende rol blijft vervullen binnen de gemeente.*

Onstwedde
De oude zanddorpen, Onstwedde voorop, zijn een parel van de gemeente. Bijzonder is ook het buurtschap Smeerling, een beschermd dorpsgezicht. In Onstwedde heeft een aantal boerderijen, kerken en andere gebouwen de status van rijksmonument. De erfgoedkwaliteit zit niet alleen in de gebouwen, maar ook in het dorpsensemble en de relatie met het landschap. De historische opbouw met een ‘zwerm’ boerderijen, de brink en de omringende essencomplexen en weidegronden is nog goed herkenbaar gebleven. Dat geldt ook voor de beroemde Juffertoren, die vanuit de wijde omgeving is te zien. De samenhang tussen de gebouwen, de buitenruimte en het landschap verdient in Onstwedde, en mogelijk ook in andere dorpen op het zand, nader onderzoek. Hierna zou kunnen worden overwogen om ensembles en dorpsgezichten als gemeentelijk erfgoed aan te wijzen. In samenspraak met de dorpen kan worden onderzocht hoe de ruimtelijke samenhang kan worden behouden en versterkt en in hoeverre er behoefte bestaat aan nieuwe initiatieven op het gebied van recreatie en toerisme.

- *De gemeente zet zich in voor het herkennen, waarderen en behouden van waardevolle dorps- en landschapsstructuren. Door deze kwaliteiten nader te onderzoeken ontstaat een basis voor toekomstige keuzes op het gebied van bescherming, ruimtelijke kwaliteit en de versterking van de identiteit van de zanddorpen.*

Tot slot

← Vorige pagina: het Vijfde Verlaat, Musselkanaal. [SteenhuisMeurs]
→ Volgende pagina: Julianapark, Stadskanaal. [SteenhuisMeurs]
→→ Achterzijde: Station met Museumspoorlijn STAR, Stadskanaal. [SteenhuisMeurs]

Met dit Erfgoedbeleid spreekt de gemeente Stadskanaal haar ambitie uit om zorgvuldig om te gaan met het erfgoed dat de geschiedenis, identiteit en ruimtelijke kwaliteit van onze gemeente zichtbaar maakt. Erfgoed vertelt het verhaal van Stadskanaal, geeft karakter aan dorpen, wijken en landschappen en draagt bij aan een aantrekkelijke leefomgeving voor huidige en toekomstige generaties.

De in dit beleid opgenomen doelen en ambities geven richting aan de wijze waarop de gemeente de komende jaren met erfgoed wil omgaan. Na vaststelling van het Erfgoedbeleid wordt een uitvoeringsprogramma opgesteld waarin deze doelen nader worden uitgewerkt in concrete acties, prioriteiten en een planning. Daarbij wordt tevens onderzocht welke inzet, capaciteit en financiële middelen nodig zijn om uitvoering te geven aan de ambities uit dit beleid. Eventuele keuzes die leiden tot aanvullende financiële consequenties worden op een later moment afzonderlijk aan de gemeenteraad voorgelegd.

Op deze manier vormt dit Erfgoedbeleid een duurzaam vertrekpunt voor de verdere ontwikkeling van het erfgoedbeleid van Stadskanaal, waarbij behoud, ontwikkeling en toekomstbestendigheid hand in hand gaan.

Colofon

Dit onderzoek werd uitgevoerd door SteenhuisMeurs in opdracht van de gemeente Stadskanaal.

Projectteam SteenhuisMeurs:
Dr. ir. Paul Meurs, dr. Marinke Steenhuis,
Vita Teunissen MSc MA, Koen Harmsma MA,
Monica Bakker, Dido Meurs (verslaglegging) en
Gilles Meurs (dronefoto's).

SteenhuisMeurs BV, Paterswolde
Hoofdweg 255 9765 CH Paterswolde
050 3080100
www.steenhuismeurs.nl

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van SteenhuisMeurs. Let op: Op de afbeeldingen in deze rapportage kunnen auteursrechten van toepassing zijn. Wij zijn niet aansprakelijk voor schade die voortkomt uit het ongeoorloofd gebruik van het beeldmateriaal in deze uitgave.

Wij hebben ons best gedaan om alle rechthebbenden met betrekking tot het beeldmateriaal in dit rapport te achterhalen. Als u denkt dat uw materiaal zonder voorafgaande toestemming is gebruikt, neem dan contact met ons op.

© SteenhuisMeurs BV, Paterswolde

© SteenhuisMeurs, juni 2026